

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING REFLEKTIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA AKMEOLOGIK YONDASHUV

Ravshanova Mohinur Rustam qizi

Navoiy davlat universiteti magistranti

glmohim9@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15187143>

ARTICLE INFO

Received: 31th March 2025

Accepted: 4th April 2025

Published: 10 th April 2025

KEYWORDS

Akmeologik yondashuv, reflektiv faoliyat, bo'lajak pedagog, o'zini anglash, kasbiy kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, o'z-o'zini rivojlantirish.

ABSTRACT

Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishda akmeologik yondashuvning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Refleksiya – bu o'z faoliyati, qarorlari va ularning oqibatlarini tahlil qilish, anglash hamda o'z-o'zini takomillashtirishga yo'naltirilgan murakkab psixologik jarayondir. Akmeologik yondashuv esa shaxsning eng yuqori rivojlanish cho'qqisiga erishishga yo'naltirilgan ilmiy-metodik konsepsiyadir. Mazkur maqolada ushbu ikki tushuncha o'zaro uyg'unlashgan holda ko'rib chiqilib, o'qituvchilik kasbining psixologik-pedagogik xususiyatlari, reflektiv kompetensiyani shakllantirish bosqichlari va metodlari, shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimida bu jarayonni samarali yo'lga qo'yishning innovatsion usullari yoritiladi. Shuningdek, maqolada O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv faoliyatini aniqlash va rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan kuzatuvlar va empirik tadqiqot natijalariga asoslangan tahlillar keltiriladi.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi shiddat bilan o'zgarib borayotgan global tendensiyalar va axborot-kommunikatsion inqilob sharoitida yangilanib, har tomonlama yuqori malakali, kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan pedagogik kadrlarni tayyorlash vazifasini o'z oldiga qo'ymoqda. Bugungi kunda o'qituvchilik kasbi nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy ong va madaniyatni shakllantiruvchi, yosh avlodga mustaqil fikrlash, ijtimoiy moslashuv va o'zini anglash ko'nikmalarini beruvchi kasb sifatida talqin etilmoqda.¹ Bu esa, o'z navbatida, bo'lajak

¹ Kuzmina N.V. Professionalizm deyatel'nosti prepodavatelya: sistemno-akmeologicheskiy podxod. – M.: Logos, 2010. – 272 b.

pedagoglarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida reflektiv faoliyatni chuqur tahlil qilish, ularni ongli ravishda o'z faoliyatini baholay oladigan mutaxassis sifatida shakllantirishni taqozo etadi. Reflektiv faoliyat pedagogik jarayonning ajralmas komponenti bo'lib, o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish orqali kasbiy o'sishiga xizmat qiladi. Bu faoliyat o'z-o'zini anglash, o'z faoliyatining kuchli va zaif jihatlarini aniqlash, ulardan xulosa chiqarish va kelgusida yanada mukammal yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon beradi. Xususan, bo'lajak o'qituvchilarda ushbu faoliyatni shakllantirish, ularni faqatgina bilimdon mutaxassis emas, balki mustaqil fikrlovchi, mas'uliyatli, ijtimoiy faollikka ega bo'lgan shaxs sifatida tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi. Mazkur jarayonda akmeologik yondashuv muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Akmeologiya – shaxsning yuqori natijalarga erishish qonuniyatlarini, kasbiy o'sishning eng yuqori cho'qqisiga chiqish yo'llarini o'rganuvchi fan sifatida, pedagog shaxsining rivojlanish strategiyasini shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv nafaqat shaxsiy salohiyatni maksimal darajada ochib berish, balki bo'lajak o'qituvchining o'z faoliyatiga akmeologik mezonlar asosida baho berishi, refleksiya orqali o'z ustida ishlash va kasbiy yuksalishni boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Shu boisdan, bugungi ta'lim va tarbiya tizimida reflektiv yondashuv va akmeologik qarashlar uyg'unligini o'rganish, ularni o'zaro integratsiyalash orqali pedagogik kadrlar tayyorlashda samaradorlikka erishish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Bu esa ilmiy-innovatsion izlanishlarni yanada chuqurlashtirishni, yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilishni, psixologik-pedagogik metodlarni qayta ko'rib chiqishni va amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvlarni shakllantirishni talab qiladi.² Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning reflektiv faoliyatini rivojlantirish jarayonida akmeologik yondashuvning nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, bu ikki tushunchaning o'zaro uyg'unligi asosida pedagogik ta'lim sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, maqolada O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan kuzatuvlar va tadqiqotlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv kompetensiyasini shakllantirishga doir tahlillar keltiriladi.

Materiallar va metodlar

Mazkur tadqiqotda bo'lajak pedagoglarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishda akmeologik yondashuvning nazariy asoslari va amaliy ahamiyatini o'rganish hamda uning samaradorligini aniqlash maqsadida turli xil ilmiy-metodik yondashuvlar uyg'un holda qo'llanildi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarining pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan 2–4-kurs bakalavr talabalari ishtirok etdi. Jumladan, Termiz davlat pedagogika instituti, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti va Andijon davlat universiteti talabalari orasidan tanlab olingan 210 nafar ishtirokchi (ulardan 145 nafari ayol va 65 nafari erkak) ushbu ilmiy ishning asosiy sub'ektlari sifatida qatnashdi.

Tadqiqot davomida nazariy va empirik metodlar uyg'unligida kompleks yondashuv asosida ishlov berildi. Avvalo, refleksiya va akmeologiya konsepsiyalariga oid ilmiy-adabiy manbalar, monografiyalar, xorijiy maqolalar, darsliklar va dissertatsiyalar chuqur tahlil qilindi. Bu orqali mavzuning nazariy asoslari aniqlanib, asosiy tushuncha va yondashuvlar ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, talabalar faoliyatining reflektiv darajasini aniqlash maqsadida diagnostik usullar, jumladan, so'rovnomalar, testlar, o'z-o'zini baholash kartalari va "Refleksiya darajasini baholash" metodikasi (A.V. Karpov va V.V. Ponomaryov) qo'llanildi.³

² Karpov A.V. Psikhologiya refleksii. – M.: Institut Psikhologii RAN, 2004. – 376 b.

³ Shadrikov V.D. Kompetentsii v obrazovanii: dizayn, struktura i texnologiya. – M.: Logos, 2011. – 208 b.

Ushbu usullar talabalarning reflektiv kompetensiyasini o'lchashda ishonchli mezon bo'lib xizmat qildi. Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida talabalar bilan bevosita o'quv mashg'ulotlari, amaliy darslar va pedagogik amaliyot vaqtida ularning reflektiv faoliyati kuzatilib, bayonnomalar asosida kuzatuv natijalari yig'ildi. Eksperimental guruhda akmeologik yondashuv asosida maxsus o'quv-amaliy dastur ishlab chiqildi va 4 oy davomida tatbiq qilindi. Ushbu eksperiment mobaynida talabalarning o'z faoliyatiga nisbatan o'zgarishlar, o'zini anglash va kasbiy o'sish borasidagi siljishlari muntazam monitoring qilinib borildi.

Tadqiqot davomida to'plangan natijalar statistik tahlil qilindi. Bunda SPSS statistik dasturi yordamida o'zgaruvchilar orasidagi bog'liqlik, o'zgarish darajasi, farqlarning ishonchligi aniqlanib, korrelyatsion va dispersion tahlillar o'tkazildi. Chiqarilgan xulosalar asosida akmeologik yondashuvning reflektiv faoliyatni rivojlantirishdagi samaradorligi ilmiy asoslangan holda tasdiqlandi.⁴ Tadqiqotda foydalanilgan materiallar qatoriga pedagogik va psixologik adabiyotlar, akmeologik nazariyalar, O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuni, ta'limga oid konseptual hujjatlar, shuningdek, zamonaviy xorijiy maqolalar va dissertatsiyalar kiradi. Ushbu manbalar orqali ilmiy ishga puxta nazariy asoslar yaratildi hamda amaliy qismning samarali yo'lga qo'yilishi ta'minlandi. Shu orqali bo'lajak o'qituvchilarda reflektiv faoliyatni rivojlantirishda akmeologik yondashuvdan foydalanish nafaqat metodologik, balki real amaliy ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi.

Natija

Tadqiqot davomida olib borilgan nazariy tahlillar, kuzatuvlar, diagnostik tadbirlar va eksperimentlar asosida bo'lajak pedagoglarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishda akmeologik yondashuvning amaliy samaradorligi yaqqol namoyon bo'ldi. Dastlabki bosqichda o'tkazilgan so'rovnoma va test natijalari talabalar orasida reflektiv kompetensiya darajasi o'rtacha yoki past bo'lganligini ko'rsatdi. Jumladan, ishtirokchilarning 63 foizi o'z faoliyatini tahlil qilish va baholashda qiyinchiliklarga duch kelgani, 54 foizi esa o'z pedagogik qarorlarini ongli ravishda tahlil qilish tajribasiga ega emasligini ta'kidladi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarda reflektiv kompetensiyani rivojlantirish zarurligini yana bir bor tasdiqladi. Tadqiqotning eksperimental bosqichida akmeologik yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik dastur asosida ta'lim jarayoniga muayyan o'zgartirishlar kiritildi. Dastur doirasida talabalar bilan o'z-o'zini tahlil qilish mashg'ulotlari, shaxsiy rivojlanish yo'nalishida reflektiv kundaliklar yuritish, muammoli vaziyatlar asosida tahliliy munozaralar, "pedagogik aks ettirish" texnikalari o'tkazildi. Bu metodlar orqali talabalarning o'z pedagogik faoliyatiga ongli yondashuvi, o'zini anglash va baholashga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshdi.⁵

Eksperimental guruh va nazorat guruhi natijalari solishtirilib, o'quv dasturi samaradorligi baholandi. Eksperimental guruhdagi talabalar o'rtasida tadqiqot yakunida reflektiv faoliyatning o'sish dinamikasi aniq ko'zga tashlandi. Jumladan, 4 oy davomida olib borilgan

⁴ Абдурасулова Д.С. Рефлексивная деятельность как компонент профессионального становления будущего педагога // Молодой ученый. – 2022. – №15. – С. 137–140.

⁵ Norkulova G'.R. Bo'lajak o'qituvchilarda reflektiv kompetensiyani shakllantirishning metodik asoslari // Pedagogik ta'lim muammolari. – 2023. – №4. – B. 54–58.

mashg'ulotlar yakunida ushbu guruhdagi talabalar orasida: refleksiya darajasi yuqori bo'lganlar soni 19 foizdan 51 foizgacha oshdi; o'z faoliyatini mustaqil baholay oladiganlar soni 36 foizdan 72 foizgacha ko'tarildi; o'z ustida ishlash, o'zini anglash va kasbiy kamolotga yo'naltirilgan harakatlar qilishga tayyor bo'lgan talabalar soni 43 foizdan 80 foizgacha ortdi. Bunda ayniqsa o'z-o'zini anglash va o'z faoliyatiga baho berish kompetensiyalarining shakllanishi bo'yicha o'zgarishlar statistik jihatdan ishonchli ($p < 0,05$) deb topildi.⁶ Nazorat guruhida esa sezilarli o'zgarishlar kuzatilmadi, bu esa akmeologik yondashuv asosida qurilgan metodik tizimning natijadorligini isbotlab berdi.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim holatlardan biri shuki, reflektiv faoliyat nafaqat kasbiy o'sishga, balki shaxsiy o'zgarishlarga ham olib keladi. Talabalar o'z fikrlarini mustaqil ravishda ifoda eta olishni, tanqidiy fikrlashni va o'z ishlarini ob'yektiv baholashni o'rgandilar. Akmeologik tamoyillar asosida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari esa o'z navbatida ularda motivatsiya, kasbiy o'zlikni shakllantirish, yetakchilik ko'nikmalari kabi muhim sifatlarni rivojlantirishga xizmat qildi. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari akmeologik yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarning reflektiv faoliyatini rivojlantirish nafaqat mumkin, balki zarur ekanligini tasdiqladi. Ushbu yondashuv ularning kasbiy kompetensiyalarini chuqurlashtirishda, ta'lim sifati va sifatli pedagogik kadrlar tayyorlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama

Zamonaviy pedagogikada bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy shakllanishida reflektiv faoliyatning o'rnini tobora ortib bormoqda. Chunki refleksiya – bu pedagog o'z kasbiy faoliyatining mazmuni, usullari, yondashuvlari, muammolari va ularning yechimlari ustida muntazam fikr yuritib, o'zini baholashi va takomillashtirishiga olib keladigan ichki jarayon hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, reflektiv faoliyat o'quv jarayonida sun'iy yoki majburiy harakat emas, balki bo'lajak pedagogning o'z ustida ishlashga, o'zini rivojlantirishga bo'lgan ongli ehtiyoji sifatida qaralishi lozim. Bu ehtiyojni shakllantirishda esa akmeologik yondashuv nihoyatda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Akmeologiya o'z mazmuni jihatidan shaxsning rivojlanishining eng yuqori cho'qqilarini o'rganadigan fan bo'lib, u kasbiy o'sish, shaxsiy kamolot, maqsad sari harakat, irodaviy kuch va o'z-o'zini anglash kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotda qo'llangan akmeologik yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik kompleks bo'lajak pedagoglarda nafaqat reflektiv faoliyatning o'sishiga, balki ularda kasbiy mas'uliyat hissining kuchayishiga, shaxsiy yetilish darajasining ortishiga olib keldi. Bu holat mavjud ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan g'oyalarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi.⁷ Jumladan, B.G. Ananyev, A.A. Derkach va N.V. Kuzmina kabi olimlar o'z asarlarida akmeologiyaning inson salohiyatini ochishdagi roli, ayniqsa, ta'lim sohasi vakillari – pedagoglar uchun katta ahamiyatga ega ekanini qayd etganlar. O'tkazilgan eksperimentlar va ularning tahlili shuni ko'rsatdiki, bo'lajak pedagoglarning reflektiv darajasini oshirish uchun faqat nazariy bilimlar yetarli emas. Bunda murakkab psixologik-pedagogik sharoitlarda o'z ustida ishlashga yo'naltirilgan maxsus metodikalar, refleksiya elementlarini o'z ichiga olgan mashg'ulotlar, shaxsiy kundaliklar, muammoli vaziyatlar tahlili kabi faoliyatlar zaruriy vosita

⁶ O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi "Pedagogik ta'lim sifati oshirish va pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-5050-sonli qarori.

sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, o'zaro munozara, guruhli tahlil, dramatik modellashtirish, portfoliolar tahlili kabi interaktiv usullar reflektiv faoliyatni faollashtirishda kuchli vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Muhokama jarayonida e'tiborga molik jihatlardan yana biri – bu talabalar orasida reflektiv madaniyat darajasining turlicha bo'lishidir. Ayrim talabalar reflektiv faoliyatga nisbatan qiziqish bildirgan bo'lsa, boshqalarida bu faoliyatga nisbatan noaniqlik, tushunmovchilik va hatto ehtiyojning yo'qligi kuzatildi. Bunga ularning shaxsiy xususiyatlari, psixologik tayyorgarligi, ilgari shakllangan o'quv tajribasi va muhit ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin.⁸ Shu sababli, refleksiya va akmeologik yondashuv asosidagi yondashuvlarni joriy etishda individual yondashuvlar, shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari xalqaro tajriba bilan ham uyg'unlashadi. Jumladan, AQSh, Kanada va Finlyandiyada olib borilgan ilg'or pedagogik tadqiqotlarda ham refleksiya bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida asosiy omil sifatida qaraladi. Shu bilan birga, aksar xorijiy universitetlarda o'qituvchi tayyorlash jarayoniga akmeologik elementlar, o'zini anglashga yo'naltirilgan psixologik treninglar, professional portfoliolar, kasbiy murabbiylik tizimlari kiritilgan.⁹ Bu esa, O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham o'ziga xos ilg'or amaliyotlarni tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, ushbu muhokama asosida shuni aytish mumkinki, akmeologik yondashuv orqali bo'lajak pedagoglarda reflektiv faoliyatni rivojlantirish ularning shaxsiy va kasbiy kamoloti yo'lida muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi. Bu esa, ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchining ijtimoiy nufuzini yuksaltirish va zamonaviy talablar asosida shakllangan ilg'or pedagoglarni tayyorlashda alohida o'rin egallaydi.¹⁰

Xulosa

Olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasida bo'lajak pedagoglarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishda akmeologik yondashuv samarali metodologik asos ekani aniqlandi. Refleksiya, bir tomondan, o'qituvchi shaxsining o'zini anglash, kasbiy qarorlarni ongli tahlil qilish, o'z faoliyatidagi kamchilik va yutuqlarni baholashga yordam beruvchi muhim psixologik jarayon bo'lsa, ikkinchi tomondan, u o'qituvchining kasbiy o'sish, mustaqil fikrlash, pedagogik mahoratni rivojlantirish kabi ko'nikmalarini shakllantiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.¹¹ Aynan shunday murakkab faoliyatni samarali rivojlantirish uchun akmeologik yondashuvning prinsip va metodlari muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Tadqiqotda

⁸ Yusupova D.A. Bo'lajak pedagoglarda reflektiv yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorgarlik // Ilm-fan va innovatsiyalar. – 2022. – №5. – B. 73–76.

⁹ Lobanova L.S., Smirnova E.O. Akmeologicheskiy podxod k razvitiyu refleksii u studentov // Obrazovanie i samorazvitie. – 2021. – №3. – S. 92–96.

¹⁰ Tohirova M.Sh. Akmeologik yondashuv asosida pedagogik refleksiyani shakllantirish // Zamonaviy ta'lim. – 2023. – №2. – B. 41–44.

¹¹ Murodova S.S. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zini anglashida refleksiya jarayonining roli // Pedagogika va psixologiya muammolari. – 2022. – №1. – B. 23–27.

aniqlangan natijalar shuni ko'rsatdiki, akmeologik yondashuv asosida tashkil etilgan o'quv-amaliy mashg'ulotlar talabalarda mustaqil fikrlash, o'z ustida ishlash, kasbiy reja tuzish, shaxsiy yutuq va kamchiliklarni tahlil qilishga yo'naltirilgan motivatsiyani rivojlantiradi. Reflektiv faoliyat talabaning ichki intellektual salohiyatini faollashtirish bilan birga, uning o'z-o'zini anglash, baholash, ijtimoiy javobgarlik va kasbiy etikaga bo'lgan munosabatini ham mustahkamlaydi. Eksperimental natijalar asosida aytish mumkinki, akmeologik yondashuv orqali tashkil etilgan ta'limiy jarayon o'quvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanish yo'lida tizimli va samarali mexanizm sifatida xizmat qiladi. Bu yondashuv, ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim talablariga javob bera oladigan yuqori malakali mutaxassis sifatida shakllantirishda muhim omil bo'lib, ularda reflektiv madaniyatni yuksaltirish, pedagogik faoliyatga ongli yondashuvni shakllantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, akmeologik yondashuv yordamida bo'lajak o'qituvchilarda reflektiv faoliyatni rivojlantirish ta'lim jarayonini individuallashtirish, shaxsiy salohiyatni faollashtirish va kasbiy kamolotga erishish imkonini beradi. Bu esa nafaqat ta'lim sifati va samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, balki pedagogik faoliyatga yangicha qarash, o'z ustida ishlashga ichki ehtiyojni shakllantirish orqali zamonaviy raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kuzmina N.V. Professionalizm deyatel'nosti prepodavatelya: sistemno-akmeologicheskiy podxod. – M.: Logos, 2010. – 272 b.
2. Karpov A.V. Psixologiya refleksii. – M.: Institut Psixologii RAN, 2004. – 376 b.
3. Shadrikov V.D. Kompetentsii v obrazovanii: dizayn, struktura i texnologiya. – M.: Logos, 2011. – 208 b.
4. Абдурасулова Д.С. Рефлексивная деятельность как компонент профессионального становления будущего педагога // Молодой ученый. – 2022. – №15. – С. 137–140.
5. Norkulova G'R. Bo'lajak o'qituvchilarda reflektiv kompetensiyani shakllantirishning metodik asoslari // Pedagogik ta'lim muammolari. – 2023. – №4. – B. 54–58.
6. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-5050-sonli qarori.
8. Yusupova D.A. Bo'lajak pedagoglarda reflektiv yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorgarlik // Ilm-fan va innovatsiyalar. – 2022. – №5. – B. 73–76.
9. Lobanova L.S., Smirnova E.O. Akmeologicheskiy podxod k razvitiyu refleksii u studentov // Obrazovanie i samorazvitie. – 2021. – №3. – S. 92–96.
10. Tohirova M.Sh. Akmeologik yondashuv asosida pedagogik refleksiyani shakllantirish // Zamonaviy ta'lim. – 2023. – №2. – B. 41–44.
11. Murodova S.S. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zini anglashida refleksiya jarayonining roli // Pedagogika va psixologiya muammolari. – 2022. – №1. – B. 23–27.